

S z a t h m á r i István

Kontrasztív nyelvten és nyelvtudomány

1. Magam nem foglalkozom kontrasztív nyelvészeti (elméleti és módszertani)kérdésekkel. Hogy mégis szót kértem, a következőkkel okolhatom meg.

Mindenekelőtt azzal, hogy - mint a jelen lévők egy része előtt ismeretes - az 1951-től 1955-ig fennálló Idegen Nyelvek Főiskoláján a vezetésem alatt álló magyar tanszék a tanított négy nyelv (angol, francia, német, orosz) legfőbb sajátosságainak a figyelembevételével adta elő, illetőleg oktatta a magyar leíró nyelvten és a magyar stilisztika egyes részdiszciplínáit. Viszonylag legtovább jutottunk - az itt elhangzottakból is érthetően - a hang- és az alaktan területén, mint az akkoriban sokszorosítva megjelent főiskolai jegyzeteim igazolják. Hadd említsem meg azt is, hogy a főiskola "hattyúdalaként" napvilágot látott módszertani kötet (Az idegen nyelvek oktatásának időszzerű kérdéseiről, különös tekintettel a felsőoktatási intézményekre. Szocialista nevelés könyvtára, 128.sz. Szerkesztette: Dobossy László. Tankönyvkiadó, Bp. 1957.) az akkori viszonyokhoz képest messzemenően tekintettel volt a kontrasztív szempontokra. A Balázs professzortól is jelzett dolgozatom meg különösen közel állt a kontrasztivitás problematikájához, minthogy témája (és címe) a következő: az anyanyelv és a tanult nyelv kapcsolata a nyelvtenulás folyamatában (i. h. 83-110).

Szabad legyen utalnom továbbá arra, hogy magam szintén oktattam magyar nyelvet külföldieknek a Nemzetközi Előkészítő Intézet "ősi és hősi" korszakában (amikor egyik napról a másikra kerestük ki a megfelelő szövegeket, és bizony szinte kínlódtunk a helyes módszerek kialakításával), valamint később az ELTE Központi Magyar Lektorátusának a szervezésében. Ezenkívül úgy adódott, hogy ez utóbbi intézményt három éven keresztül vezethettem, irányíthatam is.

Végül szólnom kell azért is, mert tanszékünk, az ELTE II. sz. Magyar Nyelvészeti Tanszéke - amelynek központi feladata "a mai

magyar nyelv" körébe tartozó diszciplínák oktatása és művelése - olyan kollektív és egyéni kutatásokat vett tervbe, illetve végez, amelyeknek az eredményeit a kontrasztív nyelvészet föltétlen hasznosíthatja. A leíró nyelvtan területén például a következő három évben "A mai magyar nyelv" című egyetemi tankönyvet (szerk.: Rácz Endre, Bp. 1968.) tesszük még teljesebbé úgy, hogy a korábbi alapokat meghagyjuk, de egyrészt a már kiforrottabb modern módszerek felhasználásával átdolgozzuk, másrészt kiegészítjük az egyes fejezeteket (külön kiemelném Berrár Jolánnak és még néhány kollégának a magyar szóképzésre irányuló vizsgálódásait, mint amelyek talán elsősorban támogathatják a kontrasztív nyelvészetet). - Készül továbbá tanszékünkön a Juhász János által is említett magyar funkcionális stilisztika. Ez - mint az előbbi megjelölés is mutatja - mindenekelőtt az egyes nyelvi-stilisztikai elemeknek, illetőleg a stilisztikai formáknak, valamint az úgynevezett extralingvisztikus eszközöknek a stílusértékeit, azaz lehetséges stilisztikai funkciót, kutatja (a szinonimika keretein belül), továbbá ezen stíluselemek tipikus felhasználási módjait - azaz a stílusrétegeket, a stílusárnyalatokat és a korstílusokat - vizsgálja. - A felsoroltakon kívül ide tartozónak érzem a magyar irodalmi nyelv kialakulására és mai problémáira irányuló munkálatainkat is. Két nyelv egybevetése - mind a forrás-, mind a cél nyelv felől - ugyanis (ezúttal nem beszélve külön a transferről és az interferenciáról) azonnal fölveti (diakrón és szinkrón viszonylatban egyaránt) a nyelvi normának, a nyelvi és a stilisztikai helyességnek stb. általános-elvi és két nyelv kapcsolatában érvényesülő valamennyi problémáját. (Ezekre még visszatérek!)

2. Ami most már Balázs Jánosnak "Az egybevető (kontrasztív) módszer alkalmazásának lehetőségei a külföldi magyartanításban" című előadását illeti, hadd mondok ki nyomatékosan: kitűnő és megnyugtató volt. Különösen az utóbbit hangsúlyoznám. Megnyugtató volt azért, mert a szerző történetileg mutatta be a nyelvi egybevetés kialakulását és mai állását, az ösztönös felismerésektől a mai szemlélet létrejöttéig. Megnyugtató volt azért is, mivel Balázs János az "egész" (mondhatnánk - mutatis mutandis - az Adynál szereplő "Egész" [vö. például Kocsiút az éjszakában című versét]) felől közelítette meg a kontrasztivitás valamennyi kérdését. Igen nagy

pozitívumként könyvelhetjük el továbbá azt a józan és reális mérlegelést, amellyel az előadó látra vetette és értékelte a korábbi eredményeket és a jövő feladatait: bizony nagy igazság, hogy ropant bonyolult feladatok állnak az egybevető nyelvtanok szerkesztői előtt, és hogy a kontrasztív szempontok érvényesítése nem valami világmegváltó módszer a nyelvoktatásban, viszont ez utóbbit lényegesen eredményesebbé teheti. Végül azért is hasznos volt a hallott előadás, mert az elméleti alapvetés mellett fölfedte - különféle nyelvpárokból vett példákkal illusztrálva - a gyakorlatban érvényesíthető módszereket (összemérhetőség, egyenértékűség, egybevágóság, transzfer és interferencia, differenciálás stb.).

Ezek után néhány kiegészítő megjegyzést és egy-két javaslatot szeretnék tenni.

3. Inkább érdekességként mutatnék rá arra, hogy a maguk korában kiemelkedő tudósok stb. műveiben milyen korán föltűnnek - inkább csak ösztönösen - mindazok a nyelvészeti kérdések, amelyek ma terebélyesednek ki nemegyszer teljes és önálló diszciplínává.

D é c s y Gyula például Szenczi Molnár Albert nyelvtanának új kiadásához^{1/} írt bevezető tanulmányában joggal emelte ki, hogy e jeles XVI-XVII. századi nyelvtudósunk, költőnk és fordítónk grammatikájában "Canones", illetőleg "Observationes" címen oly módon adja elő nézeteit a magyar nyelv sajátos vonásairól, hogy azokat nyelvünk első tipológiai jellemzésének tekinthetjük. Arra szintén érdemes utalnunk, hogy a mai - egyébként termékenynek mutatkozó - vonatzözpontúság is ott található Szenczi Molnár Albert mondattanában. Ez utóbbi lényegében két részre oszlik: nyelvtanirónk "convenientia" és "rectio", azaz "egyezés" és "vonzat" címen adja elő a beszéd egybeszerkesztésének a módjára vonatkozó megjegyzéseit. És bár a szerző lényegében a fran-

1/ Albertus, Molnár Szenciensis: Nova Grammatica Ungarica, Indiana University Publications, Uralic and Altaic Series, Volume 98. With an Introduction by Gyula Décsy. - Published by Indiana University, Bloomington. Mouton & Co. The Hague, The Netherlands, 1969. XXII + 202 p.

cia Ramus (Pierre de la Ramée) és a még korábbi grammatikusok rendszerét követte, mindebben nyilvánvalóan közrejátszott a nyelvtanulás előtérbe kerülése, az a cél, hogy a nyelvünket idegenek számára hozzáférhetővé tegye (l. Szathmári István, Régi nyelvtanaink és egységesülő irodalmi nyelvünk. Nyelvészeti Tanulmányok II. sz. Akadémiai Kiadó. Bp., 1968. 177-8, 192. kk.).

És természetesen nem szabad megfélekednünk arról, hogy nyelvtanítás és -tanulás, fordítás stb. általában idegen nyelvekkel való foglalkozás elképzelhetetlen az anyanyelv és a kérdéses nyelvek egybevetése nélkül. Nem véletlen tehát például, hogy - a saját kutatási területemnél maradva - Erasmus (aki büszkén vallotta, hogy az ő anyanyelve a latin) és az erasmisták éppen a latin jobb elsajátíttatásának a kedvéért nemcsak hogy engedményeket tesznek latintanítás közben a vulgáris nyelv (az anyanyelv) javára, hanem ez utóbbit - különösen kezdetben - felhasználják az előbbi megtanítása érdekében (vö. Balázs János: Nyr. LXXXI, 145-58). Ezzel magyarázható az is, hogy említett munkámban három olyan utat jelöltem meg, amely a XVI-XVII. században a magyar nyelv fölfedezéséhez, grammatikai rendszerbe foglalásához, majd szabványosításához vezetett: a/ a latin nyelv iskolai tanítása, pontosabban ennek érdekében az anyanyelv felhasználása; b/ két, majd egy nyelvű nyelvtanok írása; c/ a fordítás, elsősorban a biblia egyes részeinek, majd a teljes szövegnek a lefordítása (i.h. 86-7). Persze érthető módon ez a három út nagyon is összefügg egymással, úgyhogy a legtöbb korabeli tudós mind a hármat megjárja (pl. Sylvester János, Szenczi Molnár Albert, Geleji Katona István stb.).

4. Balázs János - igen helyesen - az egybevetett nyelvek közötti egyezések és különbözőségek dialektikáját hangsúlyozva építette fel érdekes és tanulságos előadását, amely - ezúttal az egybevető (kontrasztív) módszerek problematikájának a feltárásával - szolgálta a nyelvtanítás és -tanulás eredményesebbé tételének az ügyét. Én mégis azt gondolom, hogy még mindig többet foglalkozunk a forrás- és cél nyelv közötti különbségekkel, és nem támaszkodunk eléggé az egyezésekre, a forrásnyelv (ez rendszerint az anyanyelv) nyújtotta szilárd alapokra, támpontokra!

Múlt évi franciaországi tárgyalásaim, beszélgetéseim stb. során is meggyőződtem arról, hogy a modern, strukturalista (vagy i-

lyen indíttatású) törekvéseket illetően a stilisztika területén már elérteztünk a "szintézis", a "megkívánt egyensúly" fokára. Mit értek ezen? Azt, hogy - például nálunk - az ötvenes évek vége feléig jobbára csak a hagyományos alapú stilisztikai szemlélet, módszer érvényesült. Azután az új kísérletek, törekvések szinte teljesen új utakra törtek, szinte teljesen negligálva a korábbi eredményeket. A legutóbbi időben (például a franciaországi viszonyokhoz képest - ezen a fokon is - némi késéssel) viszont már kialakulóban van "a szintézis", vagyis - mint a korábbi új módszerek stb. esetében - napjaink új törekvései is mintegy "leadják" a maguk többletét, mindazt, ami tovább viszi a tudományt, hogy beleépülve a korábbi eredményekbe létrejöjjön a magasabb foku szintézis. (Azt hiszem, a szemantika területén még nem tartunk itt. A jelentést teljesen tagadó meglehetősen abszurd korszak után még csak a legkülönbé-
lébb - túlhangsúlyozott és gyakran túlméretezett - szemantikák ko-
rát éljük.)

Talán nem tévedek, ha azt mondom: az anyanyelvnek az idegen nyelvek tanításában és tanulásában betöltött szerepét illetően szintén megérték az "egyensúly" kialakításának a feltételei. Ismeretes, sokáig uralkodott nyelvoktatásunkban az öncélúan grammatizáló, az anyanyelvre túlzottan támaszkodó, a beszélt formát háttérbe szorító stb. módszer. Az utóbbi egy-másfél évtizedben viszont - több, itt nem részletezhető hatás következtében - a diákok és a felnőttek idegen nyelvi oktatásából szinte teljesen száműzték az anyanyelvet, egészen odáig menve, hogy például egy-egy "nehéz" szó jelentését kezdetben is inkább "keservesen" körülírták, vagy éppen - nemegyszer nagy erőlködéssel - "bemutatták", és nem vettek tudomást a tanulók anyanyelvi nyelvtani ismereteiről, beidegizettségéről stb. Ez az értekezés is igazolja azonban: elérkezett az ideje annak, hogy a nyelvtudomány, a pszichológia segítségével továbbfolytatva a kutatásokat, "a helyére tegyük" oktatásunkban a forrásnyelvet, létrehozva a nyelvtanítás kívánatos egyensúlyát.

J u h á s z János azt írja a homogén gátlással foglalkozó tanulmányában (ÁltNyT. VII, 145), hogy "a fogalom és a nyelvi forma ötvözete nehezen oldható fel". Ez nagyon igaz, de én még tovább mennék: a beszélő egyén számára a nyelvi forma (mindenek-

előtt az anyanyelvi forma) és a jelölt dolog, a denotatum szinte egy és ugyanaz. Hallottuk tegnap - idézet formájában - Scserba idevágó találó megállapítását. Csaknem beláthatatlan az az irodalom, amely azzal foglalkozik, hogy - röviden - az anyanyelv szolgál az ember gondolkodásának alapjául.

Ha pedig mindez így van, akkor idegennyelv-oktatásunkban támaszkodjunk nagyobb mértékben a forrás- és a célnyelv egyezéseire, sőt - mint ahogyan az említett Az anyanyelv és a tanult nyelv kapcsolata a nyelvtanulás folyamatában című tanulmányomban részletesebben rámutattam (l. h. 91-2) - jobban fel kellene használnunk a tanulóknak, hallgatóknak az anyanyelv tanulása során szerzett (hang- alak-, mondattani, stilisztikai stb.) ismereteit és (elvonatkoztató-, rendszerező-, elemző- stb.) készségeit, ezeket ugyanis - közvetlenül vagy bizonyos átalakítással - mintegy átvihetjük a tanult nyelv területére és mint alapra építhetünk rájuk. Ezenkívül a legkülönbébb nyelvpárokat illetően a transzfereknek, az interferenciának olyan elmélyült és alapos, egyszerre tudományos és gyakorlati vizsgálatára lenne szükség, mint amelyet J u h á s z János végzett (l. Probleme der Interferenz, Akadémiai Kiadó, Bp., 1970.) (Természetesen a külföldiek magyar nyelvre történő oktatására az elmondottak csak mutatis mutandis érvényesek, minthogy az sok más, itt nem érintett kérdést is felvet.)

5. Balázs János előadásában a forrás- és célnyelv közötti egybevetés területeként - nyilván időhiány miatt - nem említette a stilisztikát. Mint ő és a hozzászólók közül többen rámutattak, az egybevetés legkézenfekvőbb a fonetikában és a morfológiában. Már jóval nehezebb - bár elkerülhetetlen! - a szemantika és a szintaxis területén. És még tovább menve rá vagyunk utalva a stilisztikai jelenségek egybevetésére is (összehasonlító stilisztikáról már régen beszélnek, a nyelvtipológiának a stilisztikában való alkalmazására mostanában tesszük meg az első lépéseket). Nem kétséges ugyanis, hogy mind a beszédben, mind például fordítás közben csak úgy "kereshetjük meg" a kifejezendő gondolat, érzés stb. "adekvát"-ját egy-egy másik nyelven, ha tisztában vagyunk (a forrás- és a célnyelvben egyaránt, illetőleg egymás viszonylatában is!) az egyes nyelvi elemeknek a kérdéses szövegben betöltött stílári funkciójával, stílusértékével, valamint az egész közlésnek stílusrétegbeli, va-

lamint stílusárnyalati és korstílusbeli viszonyaival. Csak az egybevető (kontrasztív) stilisztika adhat például választ arra, hogy hogyan éreztethetjük meg valamely más nyelven a magyar nő, nej ~ vkinek a neje, nője stb. kifejezések; a száll : szálldogál, száll-dos, szállong, szállingózik képzett formák stíláriis értékét, hangulatát; továbbá a magyar hivatalos nyelv vagy a provincializmusokkal tarkított stílus sajátosságait. Ha mindez hiányzik, még ha a nyelvi helyességet föl is tételezzük, mindenképpen számolnunk kell a stilisztikai helytelenség jogos vádjával.

6. Többen hangsúlyozták, hogy a kontrasztív vizsgálatok milyen hasznosak magának az illető forrás- és a célnyelvvel foglalkozó nyelvtudománynak is: tudnillik mintegy kibuktatnak olyan jellemző sajátosságokat, törvényszerűségeket, amelyek addig rejtve voltak a kutatók előtt. Ez mind így igaz. Én most mégis azt hadd emelem ki, hogy az egybevető (kontrasztív) nyelvészet szintén sokat kaphat mind az általános, mind a speciális nyelvtudománytól (még a történeti jellegűtől is).

Csak néhány példát. Az interferencia - mint J u h á s z János említett szép könyve is tanúsítja - mindjárt fölveti a nyelvi norma problémáját. A norma azonban gyakran igen bonyolult - nyelvenként különböző - történeti fejlődés eredménye. Elhangzik például olyan vélemény, amely szerint nem helyes, ha a norma az írott nyelv és a szépirodalmi stílus erős hatását mutatja, és nem a beszélt nyelvhez igazodik. Igen ám, de mit tegyünk, ha például a mi irodalmi nyelvünk és benne a norma az írott nyelv alapján és a szépirodalommal mindig szoros kapcsolatot tartva alakult ki a XVI. század harmincas éveitől a XIX. század közepéig, és a beszélt nyelv csak a XX. század harmincas éveitől, illetőleg erősebben, az utóbbi két évtizedben hatott rá? (Persze ha nem következik be az ország három részre szakadása és Mohács, akkor - mint ahogy sejtjük - a Mátyás király udvara körül normalizálódni kezdő - beszélt - köznyelvféleség válhatott volna irodalmi nyelvvé, és ebben az esetben mai normánk nyilván közelebb állna a beszélt nyelvhez.)

Vagy például lényegesen más a tájszavak és a provincializmusok szerepe a mi szépirodalmunkban, mint a franciában. Nálunk ugyanis sok oknál fogva mindig közel álltak a költők és írók a

népnyelvhez, illetőleg egy-egy táj nyelvéhez (még a *doctus poeta* Babits is mennyit merített Szekszárd és környéke népi nyelvéből; l. J. S o l t é s z Katálin, Babis Mihály költői nyelve, Akadémiai Kiadó, Bp., 1965. passim). Ezzel szemben a franciában nagyon korán kialakul s el is szigetelődik az irodalmi nyelv, és minden népi, ami ezen kívül esik, a "patois" lekicsinyülő és gúnyos megnevezést kapja. Mi történjék most már, ha például magyar verset vagy prózát ültetünk át franciára? - De ha a célnyelvben meg is találhatók (irodalmi szinten) a provincializmusok, még mindig nagy probléma például, hogy az egyik nyelvről a másikra való fordítás esetén egy meghatározott nyelvjárást a másik nyelvnek melyik dialektusával fordítsunk, vagy egyáltalán visszaadjuk-e, ne mondjunk-e le inkább róla (ritka ugyanis az olyan szerencsés találkozás, mint amilyent S o l o h o v Csendes Don című regényének a magyar fordításában tapasztalunk, tudniillik a fordító a kozákok beszédét a hajdúsági nyelvjárással keltette életre). (Az itt mondottakkal kapcsolatban vö. B á r c z i Géza: Nyelvjárás és irodalmi stílus. A Stilisztikai Tanulmányok című kötetben. Gondolat Kiadó, Bp., 1961. 62-115 passim.)

Mindezekről többet nem is szólok, annál is inkább nem, mivel az ősszel Pécsen megrendezendő kontrasztív nyelvészeti konferencián "Összevető nyelvtan - irodalmi nyelv - stílus" címen készülök referátumot tartani.

7. Hegyi Endre hozzászólásában kiemelte a kontrasztív nyelvészettel kapcsolatban a mindennapi gyakorlatnak, a nyelvoktatásnak, az eközben tapasztaltaknak a fontosságát. Magam ezt csak megerősíthetem. Az egybevető módszer és a segítségével kialakított eredmények valóban sokat segíthetnek, de mindez közvetlenül az oktatás során dől el.

A magyarnak idegen nyelvként való tanítása már eleve más, mintha egy magyar tanár magyar diákokat oktat valamely idegen nyelvre, mert hisz az előbbi esetben az oktatónak a célnyelv az anyanyelve, az utóbbi esetben pedig a forrásnyelv. És ehhez vegyük hozzá, hogy az itt jelen levő tanárok, lektorok külföldön találkoznak olyan hallgatókkal, akik szakjuknak választották a magyart; de olyanokkal is, akik csak érdeklődnek nyelvünk iránt; nem ritkák

továbbá az olyan diákok, akik nem akarnak megtanulni magyarul beszélni, hanem csupán valamelyest megismerni nyelvünk szerkezetét; továbbá egyesek évekig folytatják tanulmányaikat, mások csak egy-két féléven át és akkor is csak néhány órára támaszkodva; stb.

És bizony - az egybevetés szemszögéből is - ezek mind, mind más módszert kívánnak meg ...

8. Végül bizonyos javaslatot tennék a további teendőkre vonatkozólag. Úgy gondolom, eljött az ideje, hogy - a pécsi konferencia határozatait is megvárva - koordináljuk a kontrasztív nyelvészeti munkálatokat. Az elvi-elméleti problémák kutatását vállalhatná az MTA Nyelvtudományi Intézete, annál is inkább, mivel itt indultak meg a magyar-angol egybevető nyelvtan megszerkesztésének munkálatai. Annak a módszerével, hogy a magyart mint idegen nyelvet hogyan tanítsuk, az ELTE Központi Magyar Lektorátusa foglalkozhatna. Ez utóbbiban segíthetnének a Nemzetközi Előkészítő Intézet tanárai, mégpedig a különféle forrásnyelveknek (arab, vietnami, angol, francia stb.) megfelelően.

És még két dolgot hangsúlyoznék. Ez utóbbiakat illetően először csak a mi esetünkben legszükségesebb problémák megoldására kellene gondolnunk, és azután tágítani a kört minden irányban. Ugyanakkor azonban párhuzamosan a Juhász Jánoséhoz hasonló elmélyült tudományos kutatásokra, kísérletekre is föltétlen szükség van.